

3 Bakteriologia ogólna

F. H. Kayser

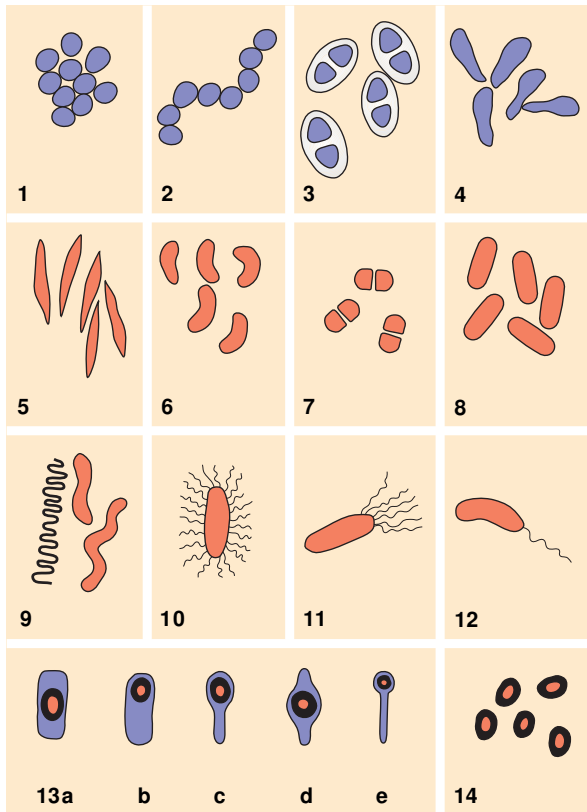
Morfologia i szczegółowa budowa bakterii

■ Wymiary komórek bakteryjnych wynoszą od 0,3 do 5 μm . Komórki przybierają trzy podstawowe formy: ziarenkowce, proste pałeczki oraz zakrzywione lub spiralne pałeczki. **Nukleoid** stanowi bardzo cienka, długa, kolista cząsteczka DNA zbudowana z dwóch nici, która nie jest otoczona błoną cytoplazmatyczną. Dodatkowymi strukturami genetycznymi są **plazmidy**. W skład **błony cytoplazmatycznej** wchodzi liczne białka: permeazy, enzymy uczestniczące w syntezie ściany komórkowej, białka sensorowe, białka systemu wydzielniczego oraz, u bakterii tlenowych, enzymy łańcucha oddechowego. Błona cytoplazmatyczna jest otoczona **ścianą komórkową**, której najważniejszym składnikiem jest mureinowy szkielet podtrzymujący. Ścianę komórkową bakterii Gram-ujemnych cechuje obecność porowatej błony zewnętrznej, na powierzchni której występuje lipopolisacharyd odpowiedzialny za patogenezę zakażeń powodowanych przez bakterie Gram-ujemne. Z kolei w ścianie komórkowej bakterii Gram-dodatnich brak jest błony zewnętrznej. Warstwa mureinowa tych bakterii jest grubsza i zawiera kwasy teichojowe oraz białka związane ze ścianą komórkową, które uczestniczą w patogenezie zakażeń wywoływanych przez bakterie Gram-dodatnie. Ponadto wiele bakterii posiada **otoczki** zbudowane z polisacharydów, które chronią je przed fagocytozą. Adhezyjne **fimbrie** lub inaczej **pile** ułatwiają adhezję (przyleganie) do komórek gospodarza. Bakterie ruchliwe posiadają **rzęski**. Zakażenia związane z wprowadzeniem ciała obcego [np. cewnikowanie, protezowanie – *przyp. thum.*] są powodowane przez bakterie zdolne do tworzenia **biofilmu** na powierzchniach stałych. Niektóre bakterie wytwarzają **spory (przetrwalniki)** – są to formy spoczynkowe, charakteryzujące się wysokim stopniem oporności na czynniki chemiczne i fizyczne. ■

Formy bakterii

Bakterie różnią się od innych drobnoustrojów jednokomórkowych zarówno strukturą, jak i wymiarami, które wynoszą od 0,3 do 5 μm . Do ich obserwacji wymagane jest powiększenie 500–1000-krotne – bliskie zdolności rozdzielczej mikroskopu świetlnego. Innym problemem jest słaby wizualny kontrast struktur o wielkości bakterii. Trudności te można wyeliminować przy zastosowaniu technik, które umożliwiają obserwację żywych komórek, np. mikroskopii kontrastowo-fazowej czy mikroskopii ciemnego pola. Zastosowanie znalazły również metody barwienia chemicznego, jednak w tym przypadku bakterie w trakcie wykonywania preparatów ulegają zabiciu.

Morfologia bakterii

Rycina 3.1.

1. Ziarenkowce Gram-dodatnie w skupiskach przypominających grona (gronkowce, *Staphylococcus*)
2. Ziarenkowce Gram-dodatnie tworzące łańcuchy (paciorkowce, *Streptococcus*)
3. Ziarenkowce Gram-dodatnie z otoczkami (pneumokoki)
4. Łaseczki Gram-dodatnie, maczugowate, pleomorficzne (maczugowce, *Corynebacterium*)
5. Pałeczki Gram-ujemne z ostrymi końcami (wrzecionowce, *Fusobacterium*)
6. Pałeczki Gram-ujemne zakrzywione (na ryc. bakterie w kształcie przecinka z rodzaju *Vibrio*)
7. Dwoinki Gram-ujemne, ściany przylegające są spłaszczone (*Neisseria*)
8. Pałeczki Gram-ujemne proste z zaokrąglonymi końcami (pałeczki okrężnicy, *E. coli*)
9. Pałeczki spiralne (krętki) i pałeczki Gram-ujemne zakrzywione (*Helicobacter*)
10. Urządzenie perytrychalne
11. Urządzenie lofotrychalne
12. Urządzenie monotrychalne
13. Tworzenie się endospor (sporulacja) w komórkach bakterii z rodzaju *Bacillus* i *Clostridium* (spory wybarwione)
  - a. Spora umieszczona centralnie, komórka wegetatywna nie wykazuje pogrubienia
  - b. Spora umieszczona terminalnie, komórka wegetatywna nie wykazuje zgrubienia
  - c. Spora umieszczona terminalnie („rakietka tenisowa”)
  - d. Spora umieszczona centralnie, komórka wegetatywna wykazuje zgrubienie
  - e. Spora umieszczona terminalnie („pałeczka dobosza”)
14. Wolne spory (wybarwione)

Tabela 3.1. Charakterystyka morfologiczna bakterii*

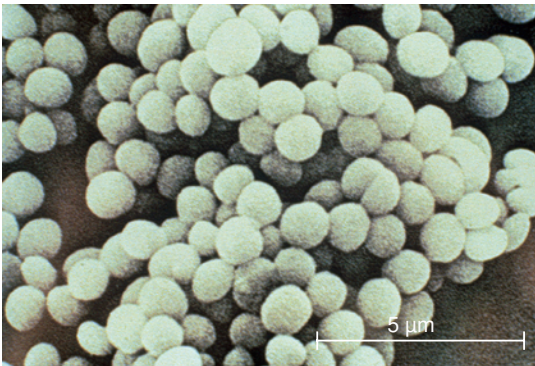
Forma bakteryjna	Uwagi
Ziarenkowce	Występują w skupiskach (ryc. 3.2), łańcuszkach, parach (dwoinki), pakietach
Proste pałeczki	Jednolita grubość, zaokrąglone końce (ryc. 3.3), zaostrome końce, formy maczugowate
Zakrzywione pałeczki	Przecinkowate, spiralne (ryc. 3.4), kształtu śrubowatego
Mykoplazmy	Bakterie pozbawione sztywnej ściany komórkowej; komórki kokoidalne (ziarenkowate), długie nici
Chlamydie	Dwie formy: kuliste/owalne ciała podstawowe (300 nm); kuliste/owalne ciała siateczkowate (1000 nm)
Riketsje	Krótkie, kokoidalne (ziarenkowate) pałeczki (0,3–1 μm)

*Patrz przykłady na rycinie 3.1.

■ **Barwienie proste** – w metodzie tej stosuje się jeden barwnik (np. błękit metylenowy).
 ■ **Barwienie różnicujące** – w tych metodach stosuje się dwa barwniki, różniące się powinowactwem wobec różnych bakterii. Najważniejszą z tego rodzaju metod jest barwienie **metodą Grama**: bakterie Gram-dodatnie barwią się na kolor niebieskofioletowy, zaś bakterie Gram-ujemne na czerwony (patrz opis metod, s. 197).

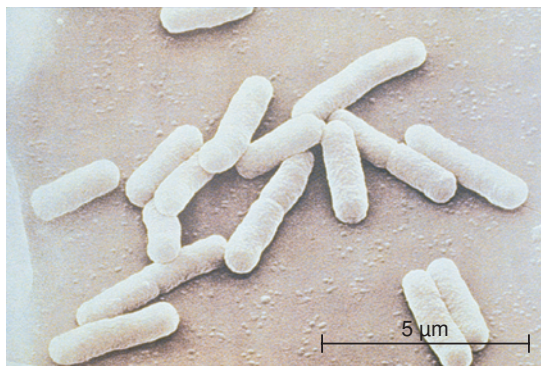
Wśród bakterii można wyróżnić trzy podstawowe formy: bakterie kuliste, proste pałeczki i zakrzywione pałeczki (patrz ryc. 3.1–3.4).

Ziarenkowce

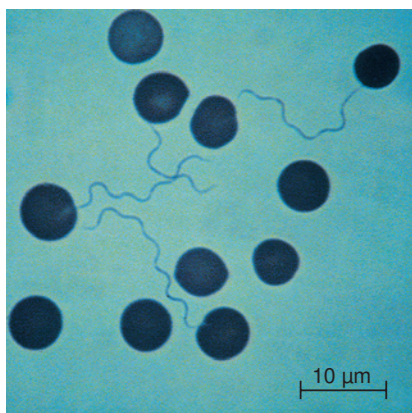
Rycina 3.2. Ziarenkowce to bakterie kuliste. Te, które tworzą skupiska przypominające grona, jak pokazano na zdjęciu, są typowe dla gronkowców (skaningowa mikroskopia elektronowa, SME).

Pałeczki

Rycina 3.3. Przedstawione na zdjęciu proste, pałeczkowate bakterie z zaokrąglonymi końcami to pałeczki okrężnicy *E. coli* (SME).

Krętki

Rycina 3.4. Przedstawione na zdjęciu krętki z rodzaju *Borrelia* są bakteriami spiralnymi (mikroskop świetlny; barwienie metodą Giemsy).

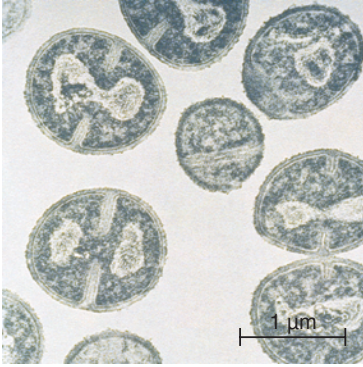
Szczegółowa budowa bakterii

Nukleoid (odpowiednik jądra) i plazmidy

„Jądro komórkowe” u *Prokaryota* składa się ze skróconego, dwuniciowego DNA, który nie jest otoczony błoną jądrową, zlokalizowanego w cytoplazmie (ryc. 3.5). U *E. coli* (oraz prawdopodobnie u wszystkich bakterii) DNA ma postać pojedynczej, kolistej cząsteczki. Jej genom składa się z $4,63 \times 10^6$ par zasad (bp), które kodują 4288 różnych białek. Zsekwencjonowano także genomy wielu innych bakterii.

Plazmidy są dodatkowymi strukturami genetycznymi. Te kolisty, skrócone cząsteczki DNA są, w porównaniu z nukleoidem, 100–1000-krotnie mniejsze oraz wykazują zdolność do autonomicznej replikacji (ryc. 3.6). Plazmidy bakterii chorobotwórczych dla człowieka często zawierają istotne geny determinujące fenotyp komórek (geny oporności, geny wirulencji).

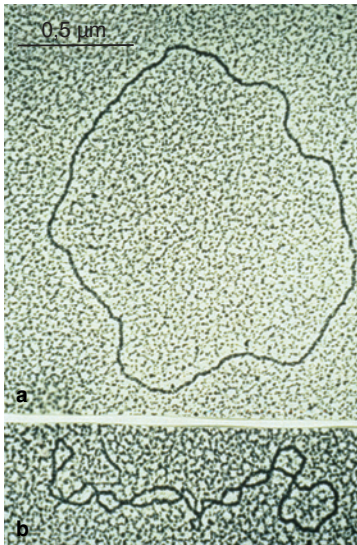
Bakterie w stadium podziału komórkowego

Rycina 3.5. Nukleoid (odpowiednik jądra) bakterii składa się ze zwiniętej, kolistej cząsteczki DNA pozbawionej błony jądrowej. Zdjęcie gronkowców z transmisyjnego mikroskopu elektronowego (TME).

3

Plazmidy

Rycina 3.6a. Otwarta, kolistą formą DNA (OC). Wynik pęknięcia jednej z dwóch nici kwasu nukleinowego.
b. Skręcona (CCC = kolistą, kowalencyjnie zamkniętą) formą natywną (obraz z TME).

Topologia (budowa przestrzenna) DNA w komórkach bakteryjnych

Podwójna helisa DNA (jeden skręt/10 par zasad) jest dodatkowo skręcona dookoła osi helikalnej (jeden skręt/15 skrętów helikalnych) w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara – to tzw. superzwinięcie jest konieczne do zaoszczędzenia przestrzeni i energii. Tylko superzwinięty DNA może ulegać replikacji i transkrypcji. Procesem superzwijania kierują topoiizomerazy – gyraza DNA i topoiizomeraza IV to topoiizomerazy, które występują tylko u bakterii. Enzymy te ulegają nieodwracalnej inaktywacji pod wpływem chinolonów, ważnej grupy leków przeciwbakteryjnych.